

ӘОЖ 372.881.111.1

**АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА МӘТІНМЕН ЖҰМЫС ЖАСАУ БАРЫСЫНДА
СЫНИ ТҰРҒЫДАН ОЙЛАУДЫ ДАМУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ**

Туктарова Диляра

tuktarova.dilyara@mail.ru

Шетел тілдерінің теориясы мен тәжірибесі кафедрасының 4 курс бакалавриаты,
Л.Г. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекші – Гауриева Г.М.

Жаңғырту жағдайында білім беру тұлғалық – бағдарлы дамудың сапалы жаңа моделі негізінде құрылады. Заманауи көзқарастың түбегейлі айырмашылығы – негізгі білім беру бағдарламаларын меңгеру нәтижелеріне стандарттарды бағдарлау. Нәтижелер тек пәндік білім ретінде ғана емес, сонымен қатар осы білімді тәжірибеде қолдана білу ретінде түсініледі. Баланың жеке тұлғасын, оның шығармашылық қабілеттерін дамыту, оқуға деген қызығушылығын арттыру, құштарлығы мен қабілетін қалыптастыру – білім берудің басты мақсаттарының бірі.

Бүгінгі таңда мектеп білім берудің жаңа, заманауи сапасына қол жеткізуге, өмірлік маңызды міндеттер мен мәселелерді шешуге бағытталған. Заманауи мектеп – мұғалім мен оқушының өзара әрекеттесетін орны. Оқу іс-әрекеті барысында балалардың негізгі психикалық процестері мен тұлғалық қасиеттері қалыптасады, саналы және мақсатты іс- әрекетке, өзін-өзі бақылауға қабілеттілік пайда болады. Психологиялық зерттеулер балалардың ойлауын одан әрі дамытатынын көрсетеді. Уақыт өте келе бала көрнекі-бейнелі ойлаудан сөздік-логикалық ойлауға ауысады. Сондықтан мектеп оқушыларын оқытуда олардың логикалық, сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамытудың маңызы ерекше. Ойлау процесі оны шешудің дайын жолы жоқ немесе мәселе туындаған кезде басталады.[1]

Заманауи оқушы тек білімді ғана емес, сонымен қатар оны практикада қолдана білу, қиын жағдайларда бағдарлау қабілетін меңгеруі керек. Қазіргі таңда қоғамға өз бетінше білім алатын, жұмыс істейтін, дұрыс шешім қабылдай алатын білімді адамдар қажет. Бұл мәселе біздің қоғам үшін өзекті. Үйренуге қалай үйрету керек? Қандай технологияны қолдану керек? Мұғалімдер оқушылардың ойлау қабілетін арттырып, нәтижелі ойлауға мүмкіндік беретін жұмыс әдістерін іздестіруде. Тиімді ойлауды үйретуге бола ма? Мектеп оқушыларының ақыл-ой әрекетін қалыптастыруда оң нәтижелерге қол жеткізуге мүмкіндік беретін инновациялық әдістердің бірі – сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясы. Өміріміз бен жұмысымызды жақсартатын, қателіктер жібермеу және дұрыс шешім қабылдау үшін сыни тұрғыдан ойлауды дамыту қажет. Сыни тұрғыдан ойлау сапалы шешім қабылдауға, өз ұстанымыңызды дәлелдеуге көмектеседі. Өз жұмысының оң нәтижесін алу үшін мұғалім заманауи технологияларды меңгеруі қажет. Қазіргі білім беру технологияларын оқу үрдісінде қолдану мектеп оқушыларының шығармашылық, интеллектуалдық, адамгершілік дамуының алғы шарты болып табылады.

Бүгінгі таңда қазіргі қоғам дамуының ерекшеліктері ақпараттандыру, жоғары технологиялардың дамуы болып табылады. Ғалымдардың көпшілігінің пікірінше, қазіргі уақытта біз түсінуді және өңдеуді қажет ететін қарқынды дамып келе жатқан ақпарат ағынымен бетпе-бет келіп отырмыз. Ақпаратты оқу және талдау қабілетсіздігі өте жоғары болады. Көптеген зерттеушілер көптеген балалардың оқуды тоқтатқанына назар аударады. Дамыған елдердің бәсекеге қабілеттілігі, олардың әлемдік еңбек нарығына қатысуы жұмысшылардың білім деңгейіне, олардың біліктілігін үздіксіз арттыра білуіне байланысты. Мәтіндегі мағыналы, пайдалы ақпаратты жылдам бағалай алатындар көшбасшы болады. Оқу-әдістемелік кешенмен жұмыс істеудің дидактикалық әдісінің ерекшелігі мәтінді оқу және түсіну қабілетін бірінші орынға қояды. Мектепте оқумен байланысты проблемалар туралы көп жазылған. Бұл қазіргі мектептің мәселесі. Неліктен бұл болып жатыр? Көптеген мектеп оқушылары ағылшын тілі сабағында мәтінмен жұмыс істеу жалықтырады. Жыл сайын мәтіннің көлемі артып келеді, сондықтан қазіргі мектеп оқушылары Интернетте қысқа хабарламаларды оқиды. Әрбір мұғалімнің алдында шетел тілі сабағында мәтінді оқуды қалай қызықты ету керек деген сұрақ туындайды. Оқу – ағылшын тілін оқытудағы оқу және сөйлеу әрекетінің негізгі түрлерінің бірі. Жұмысқа дұрыс көзқарас, заманауи әдіс-тәсілдерді, жаттығуларды, балаларды қызықтыратын сұрақтарды таңдау әр оқушының жеке басына әсер етіп, мәтінді оқуға итермелеп, ой елегінен өткізуге, талдауға, балалардың қиялын оятуға септігін тигізеді. [1]

Дәстүрлі білім беру жүйесінде мектеп оқушыларының сауаттылығын дамыту мақсаты көзделеді, мұғалім көрсетіп, түсіндірсе, оқушы жаттап, қайталайды. Сыни тұрғыдан ойлаудың дәстүрлі оқытудан басты айырмашылығы – білім дайын түрде берілмейді, өз ойыңа, ең басты нәрсеге өзін жетуің керек, ойлану керек. Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту технологиясын қолдану барысында оқушылар субъекті болып табылады, сабақтар өз ойын жеткізуге, шығармашылық ізденіс еркіндігін қамтамасыз етеді.

«Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту» технологиясын 20 ғасырдың аяғында АҚШ-та ұстаздар Чарльз Темпл, Джинни Стил, Кертис Мередит жасаған. Ресейде бұл технология 90-жылдардың аяғынан бері белгілі және «Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту үшін оқу және жазу» деп аталады. Ол Ж.Пиаже, Л.С.Выготский теориясының идеялары мен ережелеріне негізделген. [2]

«Оқу мен жазу арқылы сын тұрғысынан ойлауды дамыту» білім беру технологиясы оқушылардың шығармашылық, зерттеушілік әрекетін дамытуға, мәтінді түсінуге жағдай жасауға бағытталған, сөйлеу тілін дамытуға ықпал ететін бір-бірін толықтыратын әдістер мен тәсілдер жиынтығы.

Сыни тұрғыдан ойлау – қабылдау мен түсінудің жоғары деңгейімен сипатталатын адамның интеллектуалдық әрекетінің бір түрі. Бұл технологияның мақсаты:

1. Мектеп оқушыларының тек оқуда ғана емес, күнделікті өмірде де қажетті ақыл-ой қабілеттерін дамыту, дұрыс шешім қабылдау, негізгі және қосымшаны бөліп көрсету.

2. Ойлаудың жаңа стилін қалыптастыру, ол ашықтықпен, ішкі екіұштылықты, ұстанымдар мен көзқарастарды білумен, қабылданған шешімдердің баламалылығымен сипатталады.

3. Тұлғаның сыни тұрғыдан ойлау, шығармашылық, коммуникативтілік, дербестік сияқты қасиеттерін дамыту.

4. Аналитикалық, сыни ойлауды дамыту.

5. Оқу мәдениетін қалыптастыру, оқығанын түсіну, негізгі, маңызды ақпаратты бөліп көрсету, жаңа білімді сыни тұрғыдан бағалау, қорытынды мен жалпылау жасай білу.[3]

Бұл технологияның міндеттері:

- Оқушыларды себеп-салдар байланысын анықтауға үйрету.
- Жаңа білімді бұрыннан бар білімдер контекстінде қарастыру.
- Дұрыс және бұрыс ақпаратты ажырата білу.
- Мәтінде немесе сөйлеуде басты мен негізгіні ажырата білу.
- Өз пікіріңізге адал болыңыз.

Сыни тұрғыдан ойлау – икемдер мен дағдылардың жиынтығы, олар бірте- бірте оқушылардың оқуы мен дамуының барысында қалыптасады. Сыни тұрғыдан ойлауды білім беруге ұдайы енгізу- ерекше ойлау тәсілін қалыптастырады. Сыни тұрғыдан ойлау – белгілі бір мәселеге өзіндік көзқарасын дамыту, оны логикалық дәлелдермен қорғай білу, оны дәлелдей білу, ойлы шешім қабылдау, сұрақ қоя білу. Оқу мен жазу ақыл-ойдың жемісі. Жазу – балалардың сыни тұрғыдан ойлау қабілетін дамыту құралы. Оқу бұрыннан белгілі және белгісіз, жаңаны талдауға, салыстыруға және бағалауға қызмет етеді. Сыни тұрғыдан ойлау барысында мұндай оқу мәнді болады. Оқушылар мәтінді оқып қана қоймай, өздері сұрақ қойып, бірден жауап іздейді, мәтінді талдайды.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде М.Веклер диссертациясында, А.В.Тягло, Т.С.Воропай, Д.М.Шәкірова еңбектерінде студенттердің сыни ойлауының қалыптасу кезеңдерін анықтау әрекеттері бар. Сонымен, Д.М.Шәкірова психологиялық-педагогикалық компонент тұрғысынан сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастырудың 4 кезеңін ұсынады:

Бірінші кезең – тақырыпқа деген қызығушылығын ояту;

Екінші кезең – жаңа ақпаратты түсіну, сын тұрғысынан оқу және жазу;

Үшінші кезең – ойлау немесе рефлексия, жеке пікірін және материалға қатынасын қалыптастыру;

Төртінші кезең – ақпаратты, проблемаларды, оларды шешу жолдарын қорытындылау және бағалау. [4]

Дегенмен, технология үш кезеңнен тұратын негізгі дидактикалық үлгіге негізделген:

1. Технологиялық жұмыстың бірінші кезеңі «Сынақ» кезеңі деп аталады.

«Сынақ» кезеңінде бұрыннан бар білім жадыдан «оятылады», жаңа ақпарат алуға қызығушылық пайда болады. Бұл кезеңде оқушылардың жаңа нәрсені үйренуге деген өзіндік мақсаттары мен мотивтері болады. Шақыру жағдайын мәтіндегі сұрақты кіріспемен шебер қойған мұғалім жасай алады.

2. Екінші кезең «Мазмұнын түсіну» (жаңа ақпарат алу) деп аталады, оны жүйелеу, оқушының ойлауына мүмкіндік алады, сұрақтар құрастырады. Оқушылардың мәтінмен мазмұнды жұмысы бар. Мәтін деп жазба мәтінді, мұғалімнің сөзін, бейнероликті, мультимедиялық материалды түсінеміз. Кезеңдердің міндеті: зерттелетін материалды белсенді қабылдауға көмектесу және ескі білімді жаңасымен салыстыру.

3. Үшінші кезең – «Ой толғау» (рефлексия). Бұл кезеңде жаңа біліммен байланысты өз ойларын қайта қарау жүреді. Оқушылар жаңа білімдерін тиянақтап, өзіндік пікірін қалыптастырады, өз ойын анық, дұрыс айтуға үйренеді.

Бұл кезеңде мұғалімдердің өздері алға қойған мақсаттарға қол жеткізді ме, жоқ па, соны талдай алады. Рефлексия кезеңінің міндеттері:

- оқушыларға өтілген материалды өз бетінше қорытындылауға көмектесу;
- материалды әрі қарай меңгеру бағыттарын өз бетінше анықтауға көмектесу.

Шетел тілін үйрену кезінде мәтінмен жұмыс жүргізіледі, бұл сөздік қорын кеңейтуге, сөйлеу дағдыларын жетілдіруге, жаңа грамматикалық құрылымдармен танысуға көмектеседі. Мәтін ағылшын тілін оқыту мазмұнының негізгі тілдік бірлігі болып табылады. Мәтін арқылы олар сол тілде сөйлеушінің өмірі мен мәдениеті туралы мағлұмат алады. Мәтін өзекті болуы керек, тым ұзақ болмауы керек, ең бастысы, ол сізді ойлануға, түсінуге, пікір мен пайымдауға ықпал етуі керек. Мәтінмен жұмыс 3 кезеңге бөлінеді, сонымен қатар сыни тұрғыдан ойлауды қалыптастыру кезеңдері:

1. Мәтінді оқу алдындағы кезең (Pre – reading)

2. Мәтінді оқу кезеңі (While – reading)

3. Мәтіннен кейінгі кезең (Post – reading)

Әр кезеңді бөлек қарастырайық:

1. Мәтінді оқу алдындағы кезең («Шақыру» кезеңі) – мәтінмен жұмыс істеуге ынтасын ояту және ынталандыру. Мәтін бойынша барлық алдын ала жұмыс оның мазмұнына қатысты болмауы керек, әйтпесе балалар оны оқуға қызығушылық танытпайды. Оқушылар сызба бойынша әңгіменің не туралы екенін болжау керек. Сұрақтар қоюға болады. Мәтіннің тақырыбын оқы. Тақырыпты оқығаннан кейін қандай ассоциациялар пайда болады? Бұл мәтін не туралы деп ойлайсындар? Бұл мәтін қайдан алынды: романнан, күнделіктен, журналдан, газеттен?

Сіз «Кластерді» кілт сөзді жазу арқылы пайдалана аласыз, біз одан әрі әдістерге тоқталамыз.

Мәтінге дейінгі кезеңнің мақсаты:

бірінші оқылымға сөйлеу тапсырмасын құрастыру;

балалар арасында мотивацияның қажетті деңгейін қалыптастыру;

тіл және сөйлеу қиындықтарының деңгейін төмендету.

2. Мәтінді оқу кезеңі («Түсіну» кезеңі) – мәтінді, оның жеке бөліктерін оқу. Мәтінді түсініп оқу. Қайта оқу кезінде – оқушыларды егжей-тегжейлі түсінуге бағыттау.

Мәтінді оқу кезеңінің мақсаты – әртүрлі тілдік дағдылар мен сөйлеу дағдыларының қалыптасу дәрежесін бақылау.

Мәтін кезеңінде орындалып жатқан жұмыстар:

Ұсынылған сұрақтарға жауап табыңыз.

Сәйкестіктерді табыңыз.

Тақырыптық абзацтар.

Кейіпкерлердің сыртқы келбетін, көріністі сипаттауды оқу.

«Аударманы өңдеу». Мұғалім бір тақырып бойынша әртүрлі шағын мәтіндер таратады. Кіші топтардағы мектеп оқушылары өздерінің ана немесе шет тілдеріне аударма дайындайды. Оқушылар мәтіннің түпнұсқасын сақтай отырып, аударма мәтіндерімен алмасады. Аударма кемшіліктерді көрсете отырып, кіші топтарда өңделеді және бағаланады.

Оқу, қайталау.

3. Мәтіннен кейінгі кезең («Ой толғау») – мектеп оқушыларының өз ойын ауызша және жазбаша жеткізуге ілімін дамыту мақсатында мәтін мазмұнын пайдалану.

Мәтіннен кейінгі кезеңнің мақсаты – мәтіннің жағдаяттарын ауызша және жазбаша сөйлеу дағдыларын дамыту үшін тілдік тірек ретінде пайдалану.

Мәтіннен кейінгі жұмыс орындалуда:

Оқығандарың туралы өз пікіріңді білдір.

Айыптауларды жоққа шығару немесе олармен келісу.

Бір нәрсені дәлелдеу, сипаттау.

Негізгі ойды қай өрнек дәл жеткізетінін айт. Жауабыңызды негіздеңіз.

Мәтінге жоспар құрыңыз.

Мәтінге жаңа тақырып ойлап табыңыз.

Интерактивті тақтаға мәтіннің мәнін көрсететін дәйексөз немесе қанатты сөз жазылады, оқушылар өз пікірлерін білдіреді, өрнекті түсіндіреді.

Сыни тұрғыдан ойлауды дамыту үшін тапсырмалар беруге болады: әңгіме құрастыру, мәтіннің тақырыбын көрсететін сұрақтар құрастыру. Балалар мәтін мазмұны бойынша дәлелдер келтіреді.

«Оқу мен жазу арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамыту» технологиясында белгілі бір кезеңде қолданатын түрлі әдіс-тәсілдер – қиыншылық – түсіну – рефлексия қолданылады. Мәтінмен жұмысты нәтижелі ұйымдастыру үшін мәтінге дейінгі, мәтіндік, мәтіннен кейінгі кезеңдерде әртүрлі әдіс-тәсілдерді қолдануға болады.

Әр кезеңді бөлек қарастырайық.

Мәтін алдындағы кезеңнің (Challenge) әдістеріне: «Миға шабуыл», «Білемін, білгім келеді, білдім», «Кластер», «Дұрыс және жалған мәлімдемелер», «Ассоциациялар» т.б.

«Сын тұрғысынан ойлау технологиясы» сабағында «Сыни тұрғыдан ойлау» кезеңінде бұрыннан бар білімді белсендіру мақсатында «Миға шабуыл» қолданылады. [5]

«Миға шабуылдың» мақсаты – мәтін тақырыбына байланысты бұрынғы білімдерді өзектілендіру (ассоциациялар, білімдер, гипотеза – мәселе бойынша, мәтін бойынша болжамдар). Мәтінмен жұмыс кезеңінде оқушылар «Миға шабуыл» барысында ұсынылған ақпаратты растайды немесе жоққа шығарады. «Миға шабуыл» кезінде оқушылар тақырып бойынша білгендерінің барлығын айтады. Педагог балалардың барлық мәлімдемелерін, рефлексияларын тыңдайды.

«Шын және жалған мәлімдемелер». Бұл әдіс сабақтың басы бола алады және сонымен бірге мәтінмен ойластырылған жұмыс істеуге, ақпаратты сыни тұрғыдан қабылдауға және айтылғанның дұрыстығы туралы қорытынды жасауға ықпал етеді. Ең бастысы - оқушыға мәтінді түсінуге көмектесу. Мұғалім мәтіннен түсінуге қиын жерлерді таңдап, осы сұрақтарға «Шын немесе жалған» жауап беруді ұсынады. Оқушы мәтінді қайта қарайды – қажетті ақпаратты табу немесе оның мәтінде жоқтығына көз жеткізу. Мұғалім белгілі бір тақырып бойынша бірнеше сұрақ ұсына алады. Оқушылар тек дұрыс тұжырымдарды таңдай отырып, осы тақырыпты, жағдайды сипаттайды, таңдауын негіздейді.

«Ақиқат және жалған мәлімдемелер» әдісін мәтінге дейінгі кезеңде және мәтіндік кезеңде қолдануға болады.

«Шақыру» кезеңінде (мәтінге дейінгі кезең) графикалық ұйымдастыру және «Білемін, білгім келеді, білдім» логикалық-семантикалық жұмысты орындауға болады. Мәтінмен танысу алдында оқушылар бағандары бар кесте құрады:

БІЛЕМІН	БІЛГІМ КЕЛЕДІ	БІЛДІМ
---------	---------------	--------

«Білемін» бағанында тақырыпты талқылағаннан кейін жарияланған тақырып бойынша негізгі ақпаратты жазыңыз. «Білгім келеді» деген екінші бағанға осы тақырып бойынша даулы идеялар мен білгісі келетін сұрақтарды енгізеді. Мәтінмен танысу барысында оқушы мәтіннен алғандарының барлығын жазады, жауаптарды екінші бағандағы сұрақтарға қарама-қарсы қояды. Содан кейін олар қорытындылайды. Мәтінді талдау барысында кейіпкерлерге, құбылыстарға, эпизодтарға салыстырмалы талдау жасалады.

«Мәтінді оқу алдындағы» кезеңінде «Ассоциацияның» қабылдауын өткізуге болады. Оқушыларға келесі мәтіндік тапсырмалар ұсынылады:

Тақырыпты оқы. Тақырыпты оқығаннан кейін қандай ассоциациялар пайда болады?

Бұл мәтін не туралы? Сіздің болжамдарыңыз қандай?

Мәтінді оқып болған соң, балалар мәтіндегі ақпаратпен ассоциацияларын салыстырады.

«Кластер, ментальды карта» әдістемесі мәтінді оқымас бұрын ақпарат жүйеленетін «шақыру» кезеңінде қолданылады.

«Түсіну» кезеңінде мәтін бойынша бақылауға арналған материалмен жұмыс істеу барысында «кластер құрайды».

«Рефлексия» кезеңінде оқушылар топпен бірігіп қорытынды кластер дайындайды. Кластер сөзі (ағылшын сөзінен - cluster accuulation).

Кластер белгілі бір тақырыпқа енген кезде пайда болатын ойлау процестерін елестетуге көмектеседі. Кластер – мәтіннің мағыналық бірліктерін бөліп көрсету кезінде сызба, сызба, графика түріндегі материалды жүйелеу әдісі. Ортаға негізгі семантикалық сөз – тірек сөз жазылады. Оның төңірегінде мәтіннен мағыналық бірліктер орналасқан. Олардың айналасында жаңа логикалық сөздер бар. Кластерлік жүйе ақпараттың үлкен көлемін қамтуы мүмкін. Мысалы, шығармалардың атаулары, кейіпкерлердің аты, т.б. Мектеп оқушыларының сөйлеуін дамыту, логикалық схемаларды түсіну қабілетін қалыптастыру үшін дыбыстау (сөйлеу) міндетті болуы керек. Үйде тапсырма беруге болады: осы немесе басқа ақпаратты графикалық жүйелеу үшін кластерлер жасау. Кластерді кез келген мәтінді талдауда, сабақтың кез келген кезеңінде пайдалануға болады.

Қорытындылай келе, шет тілі сабақтары әртүрлі материалдық және интерактивті тәсілдер арқылы сыни тұрғыдан ойлауды дамытуға ықпал ететінін атап өткім келеді. Шетел тілі бұл жағдайда оқудың мақсаты мен құралы болып табылады. Кез келген тапсырманы орындаған кезде оқушылар негізгі ойды түсініп, проблеманы бөліп көрсетуі, оны осы салада білетіндерімен салыстыруы және қорытынды жасау және өз ойын тұжырымдау үшін бізге қандай қосымша ақпарат қажет екенін анықтауы керек. Көріп отырғаныңыздай, бұл белгілі бір интеллектуалды дағдыларды қалыптастыруды талап етеді. Оқушылар жиналған мәліметтерді талдап, олардың маңыздылығын бағалай білуі, қажеттісін таңдай алуы, ақпаратты құрылымдау, содан кейін оны мәселені шешуде пайдалану, өз көзқарасын дәлелдеу үшін синтездей алуы керек. Сонымен сыни тұрғыдан ойлау технологиясын ағылшын тілі сабақтарында қолдану – тиімді нәтижелер берері сөзсіз.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М.: ЭКСМО, 2008.
2. Стил Дж., Темпл Ч., Мередит К. Критическое мышление – углубленная методика. – М., 1998.
3. Векслер М. Критическое мышление: Дис. канд. психол. наук /М. Векслер. – Киев, 1973.
4. Шакирова Д. М. Теоретические основания концепции формирования критического мышления //Педагогика. 2006.
5. И. В Муштавинская. Технология развития критического мышления на уроке и в подготовки учителя. – Санк- Петербург, 2009.